

původní socioprofesionální orientaci úzce navazuje a zpětně se podílí na jejím do-
tváření i její realizaci.

Rodinné prostředí, v němž dítě vyrůstá a které se po dlouhou dobu nejvý-
razněji podílí na utváření celé jeho osobnosti, je samozřejmě úzce spjato s po-
stavením rodičů v třídní a sociální struktuře celé společnosti. To se pak výraz-
ně promítá jak v hodnotovém systému, tak v motivační sféře utvářející se
osobnosti. Dokladem toho jsou ve vývoji vzdělanostní struktury socialistické
společnosti opakující se jevy: skupina pracující inteligence se stále do značné
míry reprodukuje, tj. děti vysokoškolsky vzdělaných rodičů se snaží dosáhnout
též vysokoškolského vzdělání, kdežto děti z ostatních rodin, kde například
vysokoškolské vzdělání není tradičně akceptováno jako samozřejmost, jsou na
ně orientovány podstatně méně často [Matějovský 1980: 26].

Socioprofesionální orientace studentů přicházejících na vysoké školy je tedy zá-
važně ovlivněna rodinným prostředím, jehož vliv se i nadále, po celou dobu
studia, promítá do celkového vztahu ke studiu, ke studovanému oboru i před-
stav o budoucím povolání. Tato všeobecně formulovaná tendence působící stále
ještě v našich současných podmínkách se odrazila i ve výsledcích výzkumu:

- a) Studenti s vyhraněnou socioprofesionální orientací měli nejčastěji alespoň jed-
noho z rodičů vysokoškolsky vzdělaného. Současně ovšem k tomuto typu
patří poměrně často i studenti typicky dělnického původu.
- b) Rovněž část studentů — téměř „čistých představitelů“ typu vyznačujícího
se především vzdělanostními aspiracemi — má vysokoškolsky vzdělané ro-
diče (u studentů-mužů jsou to otcové, u studentek matky; na právnické
fakultě se k tomuto typu řadí častěji muži než ženy, na matematicko-fyzi-
kální naopak).
- c) Převážná většina (absolutně i relativně) studentů i studentek vybraného
souboru orientovaných hlavně na získání vysokoškolské vzdělanostní úro-
vně studovala na právnické fakultě, často to byli absolventi některé SOŠ
(pocházející převážně z rodin se středním nebo základním vzděláním rodi-
čů). U těchto studentů, kde je často kontinuita dlouhodobého vývoje socio-
profesionální orientace narušena reorientací na zcela jiný nebo někdy i příbuzný
obor, nebo k orientaci na vysokoškolské studium dojde pozdě, až v závěru
nebo po dokončení středoškolského studia, dochází s větší pravděpodob-
ností ke studijním problémům i k negativnímu vztahu ke studiu a oboru na
vysoké škole.
- d) Na obou fakultách byli vyhraněnými představiteli jednotlivých typů spíše
muži; ženy bylo poněkud obtížnější zařadit. V celkovém obraze zkoumané
populace byly studentky o něco silněji motivovány ke studiu dosažením vy-
sokoškolské vzdělanostní úrovně; pro příslušnost studentek k typu s vyhra-
něnou socioprofesionální orientací je charakteristický velmi výrazný vliv rodin-
né tradice v širším pojetí (vysokoškolské vzdělání obou rodičů).

Výše uvedené empirické poznatky jsou výsledkem velmi podrobné analýzy
získaných dat, která jsou obsažena ve výzkumné zprávě k úkolu [Mevaldová —
Stehlíková 1980: 20—25]. Vedle zjištění sociální podmíněnosti studia a ově-
ření navržené typologie socioprofesionální orientace vybraného souboru studentů
jsme se pokusili zachytit také alespoň dílčím způsobem její návaznost na tu
oblast hodnotové hierarchie osobnosti studentů, která bezprostředně se studiem,
prací a povoláním souvisí.

Vzhledem k celkovému zaměření úkolu jsme nepokládali za smysluplné
zkoumat hodnotovou orientaci studentů bez konkrétní návaznosti na jejich

socioprofesionální zaměření. Použili jsme proto pouze baterii hodnot bezprostředně spjatých s pracovním uplatněním a konkrétní vzdělanostní (vysokoškolskou) úrovní. Použitá baterie i formulace otázek byly stejné jako v dotazníku k výzkumnému úkolu *Vliv vysokoškolského vzdělání na reprodukci a vývoj sociální struktury socialistické společnosti*. Šlo o tyto hodnotové položky:

mít možnost styku s lidmi;
dosáhnout osobních úspěchů v práci;
získat autoritu v pracovním kolektivu;
získat dobrý výdělek;
využít vlastních schopností;
být užitečný společnosti;
získat společensky vysoce hodnocené postavení;
získat zajímavou a tvůrčí práci;
být užitečný svému okolí.

K téže hodnotě se pak vztahovaly dva výroky dotazovaných:

- a) o významu dosaženého vysokoškolského vzdělání pro realizaci dané hodnoty,
- b) o intenzitě perspektivního úsilí, které bude nynější student ochoten vynaložit, aby jí prostřednictvím práce v dané profesi dosáhl.

V této souvislosti se opět potvrdilo, že úsilí získat vysokoškolské vzdělání ve zvoleném oboru je nejsilněji motivováno snahou o uplatnění vlastních schopností prostřednictvím tvůrčí a zajímavé práce. Studenti jsou často přesvědčeni, že možnost takového uplatnění je pro ně bezprostředně spjata i se získáním společensky vysoce hodnoceného postavení; snaha získat postavení je však motivací ke studiu a k práci pouze u malé části studentů.

Naprostá většina studentů pokládá ostatní hodnoty na získané vzdělanostní úrovni za nezávislé. Jsou si vědomi, že pokud jich budou chtít dosáhnout, budou nuceni vyvinout větší či menší úsilí.

Zájem o využití vlastních schopností a o perspektivu zajímavé a tvůrčí práce vydělují na obou fakultách velkou skupinu studentů: těch, jejichž oba rodiče zpravidla dosáhli vysokoškolského vzdělání a většinou mužů, kteří se vyznačují často vynikajícím prospěchem, vysokou identifikací s oborem studia a přesvědčením, že většina ostatních hodnot na získání vysokoškolského vzdělání nezávisí. Ženy v této skupině se poněkud liší svým názorem v tom smyslu, že považují vysokoškolské vzdělání v oboru za těsněji spjaté s možností získat autoritu v pracovním kolektivu a se společensky vysoce hodnoceným postavením (zvláště ty, které byly pro studium na vysoké škole rozhodnuty velmi brzy).

Pro zbývající (podstatně menší) část studentů platí spíše opačná charakteristika: jsou přesvědčeni, že s vysokoškolskou vzdělanostní úrovní je spjata získání vysoce společensky hodnoceného postavení, dobrého výdělku a autority v pracovním kolektivu, zatímco uplatnění vlastních schopností a získání zajímavé a tvůrčí práce pokládají na vzdělanostní úrovni za nezávislé. Muži v této skupině jsou méně identifikováni s oborem, mají horší prospěch a častěji pocházejí z rodin s nižší vzdělanostní úrovní. Dále sem patří ti studenti obojího pohlaví, kteří studují náhradní obor — ne původně zvolený nebo jinou než žádanou specializaci, a omezují se na studium povinné literatury a skript.

Tyto dílčí výsledky výzkumu v oblasti hodnotové orientace potvrzují, že lze mezi studenty vysokých škol vysledovat dva dosti ostře vyhraněné a diferen-

Chápeme-li osobnost jako výraz společenského bytí člověka, musíme se zabývat konkrétními sociálními vztahy, v nichž se tato osobnost utváří. Na vysokoškolského studenta působí celý konglomerát sociálních vztahů a prostředí, zejména pak prostředí nejbližší — studijní skupina. V rámci širší pojatého úkolu *Formování osobnosti studenta na vysoké škole* (dílčí úkol hlavního úkolu resortního plánu MŠ ČSR v letech 1975—1980 *Systém komunistické výchovy na vysokých školách*) byla věnována mimo jiné pozornost problému formování osobnosti studenta na vysoké škole v sociálním prostředí studijní skupiny.

Studijní skupina byla pracovně vymezena jako formální struktura vzniklá organizačně administrativním zásahem fakulty, jejíž trvání je časově ohraničeno, jejíž sestava je relativně stabilní, takže se její členové navzájem znají, jsou v bezprostředním kontaktu, mají představu o tom, co druzí dělají, posuzují se navzájem jako spolupracovníci, mají společné základní cíle. Pro studijní skupinu je charakteristické, že její základní chování je orientováno na osvojení si znalostí a jejich uplatnění. Od socialistického odborníka se však vyžaduje, aby byl také společensky a politicky aktivní a vyznačoval se určitou úrovní estetické kultury. Zkoumání studijní skupiny a jejího vlivu na jedince bylo proto zaměřeno především na činnosti, které jsou na bázi studijní skupiny realizovány a které lze rozdělit do tří základních skupin:

1. *Studijní aktivita* — zahrnující osvojování si znalostí a dovedností potřebných pro budoucí profesi, účast ve studentské vědecké a odborné činnosti (SVOČ), práce ve studentském vědeckém kroužku.
2. *Společensko-politická aktivita* — představující u studentů zejména práci v SSM a jiných organizacích Národní fronty, brigádnická činnost apod.
3. *Zájemová aktivita* — zahrnující rozmanité kulturní, sportovní a jiné činnosti ve volném čase, na nichž se účastní nebo které organizuje studijní skupina, tedy kolektivní forma realizace zájemové aktivity.

Všechny tyto činnosti tvoří integrální součást aktivity studenta a studijní skupiny na vysoké škole a vzájemně se ovlivňují.

Průběh výzkumu

Při výběru respondentů se vycházelo z předpokladu, že studijní skupina jako integrovaný kolektiv se vytváří v počátečním období studia, v prvním, eventuálně druhém ročníku, kdy probíhá proces adaptace na nové podmínky. Charakter vytvářených skupinových vazeb přetrvává do vyšších ročníků a rozvoj interpersonálních vztahů ovlivňuje činnostní orientace členů. Objektem zkoumání bylo 16 studijních skupin, 8 skupin na fakultě dětského lékařství Univerzity Karlovy a 8 skupin na fakultě strojního inženýrství ČVUT, v obou případech

třetí ročníky. Volba fakult vycházela ze snahy porovnat dva rozdílné typy fakult, které však kladou na studenty stejně vysoké nároky, i když odlišného charakteru. O společensko-politické a zájmové aktivitě skupiny jako celku vypovídali skupinová svazáctví funkcionáři. Pro terénní sběr informací byl pro studenty použit dotazník a pro svazácké funkcionáře řízený rozhovor. Součástí dotazníku byl také skupinový test (viz dále).

Metodické zkušenosti

Součástí výzkumu byl určitý metodický experiment, jehož cílem bylo vytvořit skupinový test pro posuzování vnitřní struktury a atmosféry skupiny. Inspirací byla technika patřící do skupiny psychometrických postupů, zabývající se měřením skupinových dimenzí, jejímž autorem je J. Hemphiell. Autor volí cestu výpovědi respondenta o skupině a vychází z toho, že skupinu lze charakterizovat součtem individuálních názorů. Technika v původní verzi měří deset různých skupinových dimenzí, z nichž formulace některých je přinejmenším dosti diskusní a je poznamenána sociokulturním prostředím svého vzniku. Stala se však inspirací a vodítkem pro pokus vypracovat a ověřit novou techniku k měření skupinových charakteristik. Původní verze byla podstatně revidována s tím, že nejpřísnějším korektivem musí být ověření v terénu.

Ve výzkumu bylo vybráno pět dimenzí umožňujících posoudit, jak vidí jednotlivec skupinu a jak pocituje její vliv. Jednalo se o tyto charakteristiky: kontrola, intimita, rozvrstvení, participace na společenských činnostech, soudružnost (koheze). Úkolem zkoumaného jednotlivce pak bylo posoudit svoji skupinu na kontinuu jednotlivých dimenzí. Suma škálových hodnot přiřčených skupině jejími členy v rámci jednotlivých dimenzí pak umožňovala v rámci těchto dimenzí popsat studijní skupinu. Při konstrukci škál byla mimo jiné použita také analýza skalogramu.

Uvedené skupinové charakteristiky vyjadřovaly subjektivní hodnocení členy skupiny. Pro celkové hodnocení skupiny v jednotlivých oblastech byla pak použita a vzájemně porovnána ještě další klasifikační kritéria. Jedním z nich byly posudky expertů, konkrétně svazáckých funkcionářů. Zde je na místě učinit malou metodickou poznámku. Získané výsledky ukázaly, že validita hodnocení expertů není příliš vysoká. (Podobné závěry potvrzují i výsledky jiných výzkumů, v nichž byla použita.) Příčin menší adekvátnosti posudků expertů bude zřejmě celá řada, mezi jinými kvalita experta i vhodnost celého instrumentu, tj. hodnotících položek pro popis situace. Přes uvedené nedostatky se tato technika používá. Snaha dosáhnout větší přesnosti pravděpodobně vyžaduje, aby byl tento postup doplněn ještě jinou technikou, popřípadě aby soubor expertů byl větší (v rámci velkého souboru by se rozptýl vyrovnal).

Posuzovací technika použitá v metodickém experimentu se ukázala příliš „hrubá“ pro zjištění jemných rozdílů mezi v podstatě homogenními skupinami. Avšak při větším propracování hodnotících položek a doplnění jinou technikou ji lze používat pro posouzení jednotlivé studijní skupiny v problémové situaci.

Výsledky

Pro činnost studenta ve skupině a pro jeho vztah k ní má velký význam množství času, které s ní tráví ve škole i mimo školu, činnosti, jímž je tento společný čas převážně věnován, přitažlivost skupiny pro jednotlivce, tj. jaký význam jí sám pro sebe přisuzuje. Doba, kterou tráví student se svou studijní skupinou na přednáškách, seminářích a cvičeních závisí na organizaci studia

a také na disciplíně jednotlivce. Je to větší část školních hodin týdně a společná činnost a kooperace při plnění úkolů má příznivý vliv na vztah ke skupině. Z mimoškolní doby tráví student se svou skupinou zpravidla jen několik hodin týdně a tato doba je nejčastěji věnována řešení studijních problémů, úkolům a diskusím spojeným se studiem, přátelskému posezení a rozptýlení. Zúčastňuje se těchto akcí zpravidla tehdy, pokud se mu jeví osobně přitažlivé; zejména velmi dobří studenti a dále ženatí studenti (vdané studentky) projevují značnou výběrovost ve vztahu k náplni volného času. To, co zde bylo řečeno, platí celkově pro všechny studenty. Jiná bude situace v případě, že studijní skupina je utvářena výhradně ze studentů bydlících na koleji či bydlících navíc na koleji pohromadě.

Pro různé činnosti — povinné i dobrovolné — si studenti vybírají spolupracovníka či spolupracovnicku, avšak u některých se projevují sklony k samotářství či individualismu, což samozřejmě ovlivňuje jejich vztah ke skupině. Ukázalo se, že studenti si ve většině případů hledají „společnost“ či spolupracovníka. Pro plnění školních povinností je výběr zaměřen pochopitelně nejčastěji na vlastní studijní skupinu, ale pro volnočasové aktivity je orientován zpravidla mimo skupinu i mimo školu.

V této souvislosti je ještě nutno zmínit se o v podstatě dvojí orientaci. Společné přípravě přikládají studenti velký význam, ať už jde o využití studijních materiálů či hlavně střetávání názorů a diskuse, ověřování si znalostí a konfrontaci myšlenkových postupů. V tomto případě je studijní skupině připisován velký význam; pro osvojení si učiva je však preferováno individuální studium a samostatná příprava.

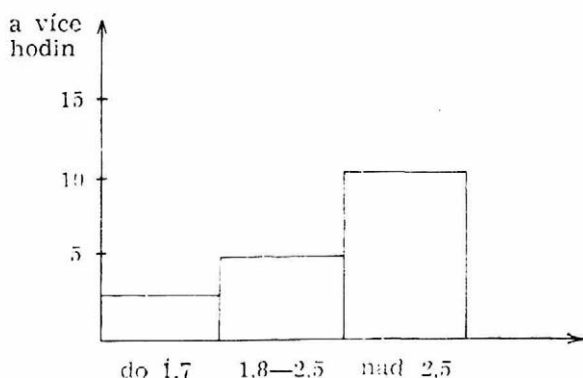
Studijní skupiny, které tráví společně velkou část školního času, se vyznačují vyšší disciplínou a odpovědností nejen v plnění studijních povinností, ale i větší společensko-politickou aktivitou. Je pro ně charakteristická vyšší míra nároků vůči jednotlivcům i vyšší pocit odpovědnosti jedince před skupinou.

Orientace na studijní skupinu v oblasti pracovní (studijní) a společensko-politické aktivity s sebou automaticky nepřináší i preferenci skupiny v případě realizace volnočasových aktivit. Zájmová činnost je především ovlivněna jejich osobním zaměřením a jejich větší či menší orientací na studium a přípravu na budoucí povolání. Mimoškolní čas, který tráví studenti pohromadě, působí, jak se ukázalo, spíše záporně z hlediska cílů pro školu žádoucích. Je tomu tak zejména v případě, kdy studenti s horším prospěchem jeví tendenci trávit se svou skupinou více volného času, který je však převážně věnován návštěvám restaurací a podobným činnostem. Jako motiv své volnočasové činnosti tito studenti uvádějí, že nemají jinou společnost či nechtějí „trhat partu“. Náhorně to ukazují oba následující grafy — obr. 1 a 2.

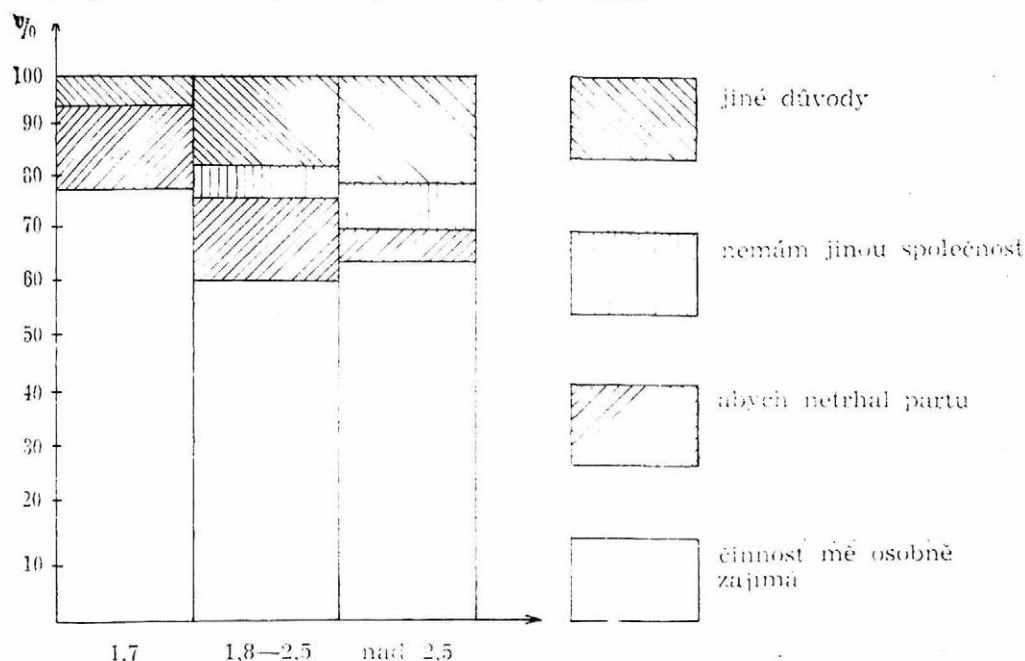
Výzkum se také okrajově dotkl otázky sociálních kontaktů studentů a míry těsnosti těchto vztahů. Ze získaných dat lze vyvodit závěr, že studenti přicházejí na vysokou školu už s poměrně stabilní strukturou sociálních kontaktů, která přetrvává i v průběhu studia [svého nejbližšího přítele (či přítelkyně) mají ze střední školy a je tomu tak i tehdy, kdy bydlí na koleji a tráví tak velké množství času se svými spolužáky z fakulty]. Studenti, kteří pocházejí ze vzdálenějších mimopražských lokalit a bydlí v Praze na koleji, jsou tak, možno říci, vytrženi ze svého systému sociálních kontaktů a adaptace na nové prostředí a další život v něm je pro ně pravděpodobně obtížnější. Adaptace na nový způsob studia je tak ztížena ještě adaptací na nové sociální prostředí.

Závěrem lze říci, že výzkum, tak jak byl koncipován, se snažil postihnout některé problémy studijních skupin a v řadě případů spíše naznačuje, kam by se měl zájem o studijní skupinu asi dále soustředit. Jedná se o oblast, která je

dosud stále na okraji zájmu, i když se jedná o základní organizační jednotku v pedagogickém procesu. Studijní skupina, tak jak je v podmínkách našich vysokých škol konstituována, je v podstatě formálně vzniklá struktura, bez vymezeného systému pozic a rolí, bez vedoucího s rozhodující pravomocí. Studijní

Graf 1. Průměrný prospěch — množství mimoškolního času tráveného se skupinou vedoucí, který je studenty zvolen, je spíše jejím zástupcem při různých jednáních a nemá na skupinu výrazný vliv. Na bázi studijní skupiny se tedy uskutečňují především činnosti související se studiem a společenskopolitickou aktivitou, zájmová činnost probíhá převážně po jiné linii.

Graf 2. Průměrný prospěch — motivace účasti na akcích studijní skupiny v mimoškolní době

Výzkumný zájem o studentské kolektivy na vysoké škole by se měl nadále orientovat spíše na neformální seskupení vznikající v závislosti na typu aktivit či specifických životních podmínkách, jako je například společné bydlení na koleji.